процесс, среда развития, когнитивное развитие.

PEDAGOGICAL-PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF INTELLECTUAL ABILITIES OF PRESCHOOL CHILDREN

Jurayeva Dilafruz Shukhrat kizi
Independent researcher at Gulistan State University
dilikozimbek@gmail.com
+998972454113

Abstract. This article provides a scientific and theoretical analysis of the pedagogical and psychological features of the development of intellectual abilities in older preschool children. The main factors influencing the intellectual development of children, including age and individual characteristics, cognitive activity, social environment and the importance of the educational process, are highlighted. The role of pedagogical approaches, psychological factors and a developing educational environment in the formation of intellectual abilities is also substantiated. The results of the study indicate the need to activate children's thinking, develop independent thinking and creative abilities in the process of preschool education.

Keywords: preschool education, older children, intellectual abilities, intellectual development, pedagogical characteristics, psychological characteristics, cognitive activity, independent thinking, creativity, educational process, developmental environment, cognitive development.

KIRISH.

Mustaqil O‘zbekistonimizda barcha sohalarda amalga oshirilayotgan islohotlar inson omilini har qachongidan ham yuqori saviyaga ko‘tarib, uni kuchi, idroki, salohiyati, psixologik va ma’naviy barkamolligini bevosita taraqqiyot, sivilizatsiya va rivojlanish bilan uzviy bog‘ladi. Bundan esa har bir shaxsning o‘z mukammalligi, o‘zini bilishi, boshqalarni anglashi muammosi har qachongidan ham dolzarb masalaga aylandi[1;10]. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasida sharq donishmandlari aytganidek, “Eng katta boylik – bu aql-zakovat va ilm, eng katta meros – bu yaxshi tarbiya, eng katta qashshoqlik – bu bilimsizlikdir!” Shu sababli hammamiz uchun zamonaviy bilimlarni o‘zlashtirish, chinakam ma’rifat va yuksak madaniyat egasi bo‘lish uzluksiz hayotiy ehtiyojga aylanishi kerak deb ta’kidladilar.

ADABIYOTLAR RAHLILI VA METODOLOGIYA

Bugungi kunda intellektual salohiyatni takomillashtirish davlat va jamiyat taraqqiyotini ta’minlovchi muhim omillardan biri sifatida e’tirof etilmoqda. Dunyodagi taraqqiy topgan mamlakatlar eksport qiladigan mahsulotlarining ko‘pchiligi intellektual mulk hisoblanadi. Odamning intellekti ancha murakkab tuzilishga ega bo‘ladi va faqat ko‘plab fikrlash turlarini emas, balki har xil intellektual operatsiyalar, malaka va ko‘nikmalarni o‘z ichiga oladi. Intellekt individning ma’lum darajada mustahkam, barqaror aqliy qobiliyatlari tuzilishidan iboratdir. Intellektning mohiyati va taraqqiyotini tushuntirishda psixologiyada ikki xil qarash mavjud[2;78]:

1. Intellekt - nasliy xususiyat, ya’ni avloddan avlodga o‘tuvchi tug‘ma xususiyat sifatida.

2. Intellekt - organizm imkoniyatlari va maqsadga muvofiq ta’lim tarbiya ta’sirida shakllanuvchi xususiyat sifatida.

Psixolog olimlarining kuzatishlariga qaraganda, intellekt taraqqiyoti bir nechta omillar bilan uzviy bog‘liq ekanligi ko‘zga yaqqol tashlandi: bilish, o’qish motivlarining anglashilgan hamda yuksak regulyativ darajalarining mavjudligi, barqarorligi,

puxtaligi, yangilikni qidirish, muammo yechimini topish, muayyan vositalar tanlash hamda tadqiqiy, ijodiy faollik namoyon bo'lishi, mustaqil yechishlarga erishish ehtimollik darajasining yuksakligi, ilgarilab ketib yechish imkonining mavjudligi va "aytib berish", luqma tashlash jarayonida erkinlik, qo'rqinch hissining yo'qligi, yuksak nafosat va manaviy did timsoli hamda namunasini yaratishga nisbatan qobiliyatlilik ularni baholash va o'lchash funksiyasining tug'ilishi, uning boshqaruvchanligi kabilar.

Rene Dekartning fikricha, yaxshi aqlga ega bo'lishning o'zi kifoya emas, balki uni to'g'ri qo'llay olish muhimdir. Rene Dekart ta'limoticha, hamma odamlarda aqliy tafakkur qobiliyati bir xil. Insonlardagi intellektual daraja o'rtasidagi farqlar esa, uslubiy fikrga bog'liqdir. Umuman, Dekart ilmiy uslubining asosiy qoidalari shundan iborat[4;150].

Fransuz faylasufi Anri Bergson quyidagi qarashlarni ilgari surgan. Fanda intelluktual (aqliy) bilimga ko'proq e'tibor beriladi. Intuitiv va intellektual bilim oqibatida dunyo mavjud bo'ladi. Insonning qonunni kashf qilish uchun unda erkin ijod bo'lishi kerak. U hayotiy jo'shqinlik haqida gapirar ekan intuitiv bilimga ko'proq e'tibor beradi. Intuitiv bilishga fanning kuchi etmaydi. Intuitsiya har bir insonda uchraydi va u bilan yashaydi. Intuitsiya bu ijod ruhidir. Bergson fikricha, intuitsiya hammada bor. Lekin insonlar uni, ayrim hollarda ochib berolmaydi. Bergson intuitsiya va intellektni birbiriga qarama-qarshi qilib qo'ymaydi, balki intellektual bilim intuitsiyaga xizmat qilishi kerak, deydi. Bergson, fikrlar bizga tafakkur olamidan keladi. Inson pok bo'lsa, unga yaxshi fikrlar keladi, nopok bo'lsa, unga nopok fikrlar keladi, deydi[3;56].

E.G'.G'oziyev aqliy taraqqiyotning o'sishini maktabgacha ta'limda olinadigan bilimlar ta'minlaydi, deb hisoblaydi. Tarbiyalanuvchilarni aqliy jihatdan o'stirish uchun ularni faqat bilimlar tizimi bilangina emas, balki muayyan aqliy faoliyat usullari (tahlil, sintez, taqqoslash, turkumlash, mavhumlashtirish, umumlashtirish, esda olib qolish va boshqalar) o'quv, ko'nikma va malakalarni ko'zda tutish kerakligini ta'kidlaydi. Tarbiyalanuvchilar aql-zakovatini kamol toptirishda mantiqiy tafakkurning ahamiyati katta, chunki tafakkurning rivojlanishi aqlni qo'shimcha ma'lumotlar bilan boyitadi[5;84].

Bolaning jismoniy rivojlanishi kabi aqliy intellektual taraqqiyoti ham uning yoshi bilan bevosita bog'liqdir. Bu hodisani ajdodlarimiz qadim-qadim zamonlardan e'tirof etganlar. Bolaning intellektual rivojlanish jarayonini to'g'ri boshqarish uchun uning o'ziga xos tabiatini tushunish lozim. Bolaga taqdim etilgan tushunchalar va bilimlar uning muhim axborotlarni o'zlashtirishiga ko'maklashadi. Bolaning rivojlanishini davrlarga bo'lishga oid bir qator nazariy ishlanmalar mavjud. Bolaning rivojlanishini davrlashtirish uning yosh xususiyatlariga tayangan holda amalga oshadi. Bolaning o'ziga xosligi uning yosh xususiyatlari: jismoniy, ruhiy, aqliy-intellektual rivojlanishida namoyon bo'ladi. Insonning biologik va ma'naviy-intellektual rivojlanishi o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, uning yoshi bilan bog'liq tarzda ruhiy holatida ham o'zgarishlar vujudga keladi. Chunki bolaning yoshi bilan bog'liq holda rivojlanish

dinamikasi namoyon bo‘ladi. Bu esa uning rivojlanish bosqichlari ketma-ketligini ajratish imkoniyatini yaratadi. Natijada yoshiga ko‘ra davrlashtirish vujudga keladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning intellektual qobiliyatlarini rivojlanirish jarayonida pedagogik va psixologik xususiyatlar muhim omil bo‘lib, ta’lim-tarbiya samaradorligini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Pedagogik xususiyat bu o‘quv-tarbiya jarayonida ta’lim oluvchilarning yosh xususiyatlari va individual rivojlanish bosqichlarini inobatga olgan holda pedagogik ta’sir ko‘rsatishning metodik, mazmuniy va tashkiliy mezonlarni ifodalovchi muhim tarkibiy omillar hisoblanadi. Ular ta’lim samaradorligini oshirish, shaxsning har tomonlama rivojlanishini ta’minlash va o‘qitish jarayonini shaxsga yo‘naltirilgan tarzda tashkil etishda muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. Pedagogik xususiyatlar ayniqsa, maktabgacha yoshdagi bolalar ta’limida alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki bu davrda bolaning bilish faoliyati, aqliy qobiliyatlari, hissiy-ta’sirchan holati va dunyoqarashi yangi bosqichga ko‘tariladi. Shuning uchun ta’lim-tarbiya jarayoni bolalarning yoshiga mos, o‘ziga xos psixologik ehtiyojlarini inobatga olgan holda o‘yin, amaliy faoliyat, tajriba va muammoli vaziyatlar asosida tashkil etilishi lozim. Bunday yondashuv pedagogik xususiyatlarning asosiy tarkibiy qismlari – ya’ni didaktik maqsad, mazmun, metod, ta’limiy vositalar va shakllarning o‘zaro integratsiyasini ta’minlaydi hamda tarbiyalanuvchilarda mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarni hal etish, ijodiy yondashuv ko‘nikmalarini shakllantirish uchun zarur pedagogik shart-sharoitlarni yaratadi.

O‘rganilgan ilmiy adabiyotlar asosida quyidagi xulosaga kelish mumkin, maktabgacha katta yoshdagi bolalarda intellektual qobiliyatlarning rivojlanishi o‘zaro bog‘liq bo‘lgan bir qator pedagogik va psixologik omillar ta’sirida kechadigan murakkab jarayon hisoblanadi. Mazkur jarayon bolaning yosh va individual xususiyatlari, bilish faoliyati, ijtimoiy muhit hamda pedagogik ta’sirlar asosida amalga oshadi. Quyidagi pedagogik-psixologik xususiyatlar maktabgacha katta yoshdagi bolalarning intellektual rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. (1-jadval)

Maktabgacha katta yoshdagi bolalarni intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari

Pedagogik xususiyatlar	Psixologik xususiyatlar
O‘yinli ta’lim	Tafakkur
Muammoli ta’lim	Mantiqiy fikrlash
Individual yondashuv	Diqqat
Integrativ ta’lim	Xotira
Muloqot muhitini yaratish	Nutq
Tajriba asosida o‘rganish	Tasavvur va ijodkorlik
Rivojlantiruvchi ta’lim	Mustaqil fikrlash

Ushbu xususiyatlarni chuqur tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, maktabgacha ta’lim jarayonida bolalarning intellektual qobiliyatlarini samarali rivojlantirish uchun

pedagogik va psixologik omillarning o‘zaro uyg‘unligini ta’minlash zarur. Aynan mazkur omillarni hisobga olgan holda tashkil etilgan ta’lim jarayoni bolalarda mustaqil fikrlash, muammoni hal etish, ijodiy yondashuv hamda bilishga bo‘lgan barqaror qiziqishning shakllanishiga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha katta yoshdagi bolalarda intellektual qobiliyatlarning rivojlanishi pedagogik va psixologik omillarning uzviy integratsiyasi asosida amalga oshadigan murakkab hamda ko‘p qirrali jarayon hisoblanadi. Mazkur jarayonda bolaning yosh xususiyatlari, individual imkoniyatlari, bilish faolligi, ijtimoiy muhit hamda ta’limiy ta’sirlar muhim o‘rin egallaydi. Ayniqsa, ta’lim jarayonini zamonaviy yondashuvlar asosida tashkil etish, bolalarda mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarni hal qilish, ijodiy faoliyat va bilishga oid qiziqishlarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu bois maktabgacha ta’lim tizimida bolalarning intellektual salohiyatini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik jarayonlarni ilmiy asosda takomillashtirish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

6. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.

7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019- yil 8- maydagi O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”gi PQ 4312-sonli qarori. www.lex.uz.

8. Djalalov B.B.,Ibrohimova O.M, O‘quvchilarni intellektual rivojlantirishning psixologik-pedagogik xususiyatlari. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. 26-28b

9. E.G‘.G‘oziyev Umumiy psixologiya (2-kitob) T: “Universitet” 2002.

10. Qodirova M.K., Vaxobova M.N. Intellekt muammosi va uni rivojlantirish // Jizzax davlat pedagogika universiteti. Ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to‘plami. – Jizzax, 2023.

11. Иванова Татьяна Ивановна. Педагогические условия интеллектуального развития старших дошкольников в процессе формирования математических представлений. Диссертатсия на соисканийе ученой степени кандидата педагогических наук. Белгород - 2001